Tijorat banklarida repo operatsiyalarini rivojlantirish va qimmatli qog‘ozlar portfeli likvidliligini oshirish yo‘llari

Alimov Baxodir Muradjanovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

BAlimov@nbu.uz

Annotatsiya. Tijorat banklari likvidliligini ta’minlash ularning mijozlar oldidagi to‘lov majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarishi, moliyaviy barqarorligini saqlashi va iqtisodiy faollikni uzluksiz moliyalashtirishi uchun muhimdir. Bank aktivlarining katta qismi uzoq muddatli va past likvidli kreditlarda joylashtirilgan sharoitda qimmatli qog‘ozlar portfeli tezkor likvidlik manbai vazifasini bajaradi. Ayniqsa, davlat qimmatli qog‘ozlari va Markaziy bank obligatsiyalari ikkilamchi bozorda sotilishi yoki REPO bitimlarida ta’minot sifatida qo‘llanilishi mumkinligi bilan ajralib turadi.

Kalit so`zlar: REPO operatsiyasi qimmatli qog‘ozlarni muayyan muddatdan keyin oldindan kelishilgan narxda qayta sotib olish sharti bilan sotish bitimidir. Iqtisodiy mohiyatiga ko‘ra, mazkur operatsiya qimmatli qog‘ozlar bilan ta’minlangan qisqa muddatli moliyalashtirish vositasi hisoblanadi. REPO bankka qimmatli qog‘ozlarni yakuniy sotmasdan turib likvid mablag‘ jalb qilish, teskari REPO esa vaqtincha bo‘sh pul mablag‘larini qisqa muddatga daromadli joylashtirish imkonini beradi.

Asosiy qism. Xalqaro bank amaliyotida REPO bozori pul bozori va qimmatli qog‘ozlar bozori o‘rtasidagi asosiy bog‘lovchi mexanizmlardan biri hisoblanadi. Markaziy banklar REPO orqali bank tizimiga likvidlik kiritadi, teskari REPO orqali esa ortiqcha likvidlikni qisqartiradi. Tijorat banklari esa ushbu bitimlardan kunlik likvidlikni boshqarish, qisqa muddatli resurslar qiymatini optimallashtirish va qimmatli qog‘ozlar portfelidan qo‘shimcha daromad olish uchun foydalanadi.

O‘zbekiston Respublikasida davlat qimmatli qog‘ozlari bilan REPO bitimlarini tuzish va ijro etish tartibi tegishli me’yoriy hujjatlar bilan belgilangan. Shunga qaramay, banklar kesimida REPO operatsiyalarining rivojlanish darajasi bir xil emas. O‘zmilliybank faoliyati tahlilida 2021–2025-yillarda to‘g‘ri REPO operatsiyalaridan foydalanish imkoniyatlari yetarli darajada ishga solinmagani qayd etiladi. Natijada milliy valyutadagi “Nostro” vakillik hisobvaraqlarida vaqtincha to‘planib qolgan mablag‘lardan daromad olish imkoniyati cheklanadi.

Bankning “Nostro” hisobvarag‘idagi mablag‘lar yuqori likvidli, biroq odatda past daromadli yoki daromad keltirmaydigan aktivdir. Majburiy va operatsion likvidlik ehtiyojidan ortiqcha qismi Markaziy bank bilan qisqa muddatli REPO yoki teskari REPO operatsiyalariga yo‘naltirilsa, bank likvidlik xavfsizligini saqlagan holda foizli daromad olishi mumkin. Bunda operatsiya muddati kutilayotgan to‘lovlar jadvali bilan muvofiqlashtirilishi va bankning kunlik likvidlik pozitsiyasi hisobga olinishi zarur.

REPO bitimlarining asosiy afzalligi ta’minot mavjudligi sababli kredit riskining ta’minotsiz banklararo kreditga nisbatan pastligidir. Biroq operatsiya risksiz emas. Qimmatli qog‘oz bozor bahosining pasayishi, qarshi tomonning qayta sotib olish majburiyatini bajarmasligi, ta’minot likvidligining pasayishi va operatsion xatolar zarar keltirishi mumkin. Shu sababli ta’minotga diskont qo‘llash, uni har kuni qayta baholash, marja talablarini belgilash va qarshi tomon limitlarini o‘rnatish zarur.

Bank qimmatli qog‘ozlar portfelining likvidlik vazifasi faqat REPO bilan cheklanmaydi. Portfelda yuqori likvidli qimmatli qog‘ozlarning barqaror ulushini saqlash kutilmagan depozit chiqimlari va to‘lovlar uchun xavfsizlik yostig‘ini yaratadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, yuqori likvidli qimmatli qog‘ozlarga investitsiyalar ulushini bank qimmatli qog‘ozlar portfelining kamida 10 foizi darajasida ta’minlash maqsadga muvofiq. Ushbu minimal mezon bankning depozit bazasi, majburiyatlar muddati va stress-test natijalariga qarab oshirilishi mumkin.

Likvidlik aktivlar va passivlarni birgalikda boshqarishni talab qiladi. Talab qilib olinadigan depozitlar ulushining yuqoriligi bankning joriy likvidligiga bosimni kuchaytiradi. Barqaror depozitlarning brutto depozitlar hajmidagi ulushini kamida 75 foizga yetkazish, bank obligatsiyalari va depozit sertifikatlarini chiqarish, subordinatsiyalashgan qarz majburiyatlari hamda qo‘shimcha kapitalni ko‘paytirish uzoq muddatli resurs bazasini mustahkamlaydi. Barqaror passivlar yuqori riskli va uzoq muddatli aktivlarni moliyalashtirish uchun ishonchli manba yaratadi.

Tranzaksion depozitlarning pasaymaydigan qoldig‘idan foydalanish ham bank investitsiya salohiyatini oshirishi mumkin. Biroq bunday qoldiq oddiy o‘rtacha ko‘rsatkich asosida emas, balki ko‘p yillik kunlik ma’lumotlar, mavsumiylik, yirik mijozlar konsentratsiyasi va stress-scenariylar asosida aniqlanishi kerak. Faqat barqaror deb baholangan qismni korporativ yoki muddatsiz qimmatli qog‘ozlarga yo‘naltirish mumkin. Bunda aktiv va majburiyatlar muddati o‘rtasidagi tafovut qat’iy limitlanishi lozim.

REPO operatsiyalarini rivojlantirish uchun bank ichki siyosatida qabul qilinadigan ta’minot ro‘yxati, diskont stavkalari, kontragent limitlari, operatsiya muddati va marja chaqiruvi tartibi aniq belgilanishi kerak. Davlat qimmatli qog‘ozlari va Markaziy bank obligatsiyalari yuqori sifatli ta’minot sifatida ustuvor qo‘llanilishi mumkin. Korporativ qimmatli qog‘ozlar qabul qilinganda emitentning kredit sifati, bozor likvidligi va narx volatilligi bo‘yicha qo‘shimcha diskont talab etiladi.

Raqamli texnologiyalar REPO operatsiyalarining xavfsizligi va tezkorligini oshiradi. Ta’minotni real vaqt rejimida baholash, bitim muddatlarini avtomatik nazorat qilish, kontragent limitlarini tekshirish va marja yetishmovchiligi bo‘yicha ogohlantirish tizimlari operatsion riskni kamaytiradi. Markazlashgan elektron savdo platformasi esa narxlarning shaffof shakllanishi, bozor ishtirokchilari doirasining kengayishi va ikkilamchi bozor likvidligining oshishiga xizmat qiladi.

Bankning likvidlik holatini baholashda bazaviy, optimistik va stress ssenariylaridan foydalanish muhim. Stress-testda talab qilib olinadigan depozitlarning keskin chiqib ketishi, qimmatli qog‘ozlar bahosining pasayishi, REPO bozorida diskontlarning oshishi va kontragentlar limitlarining qisqarishi kabi holatlar hisobga olinadi. Natijalar likvid aktivlar zaxirasi, moliyalashtirish manbalari va favqulodda likvidlik rejasini belgilash uchun asos bo‘ladi.

Xulosa. REPO operatsiyalari tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar portfelidan likvidlik va daromad olish maqsadida samarali foydalanish imkonini beradi. O‘zbekiston bank amaliyotida ushbu operatsiyalarni kengaytirish “Nostro” hisobvaraqlaridagi vaqtincha bo‘sh mablag‘larni daromadli joylashtirish, zarur holatlarda esa qimmatli qog‘ozlar ta’minotida tezkor resurs jalb qilishga xizmat qiladi.

REPO bozorini rivojlantirish uchun: birinchidan, yuqori sifatli ta’minot bazasini kengaytirish; ikkinchidan, diskont, qayta baholash va marja mexanizmlarini takomillashtirish; uchinchidan, yuqori likvidli qimmatli qog‘ozlarning portfeldagi ulushini kamida 10 foiz darajasida saqlash; to‘rtinchidan, barqaror depozitlar ulushini oshirish; beshinchidan, REPO bitimlarini raqamli monitoring va stress-test tizimlari bilan integratsiya qilish maqsadga muvofiq. Mazkur choralar bank likvidligi, portfel daromadliligi va moliyaviy barqarorligi o‘rtasidagi mutanosiblikni mustahkamlaydi.

Adabiyotlar, References, Литература:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 1829-sonli “Davlat qimmatli qog‘ozlari bilan REPO bitimlarini tuzish va ijro etish tartibi to‘g‘risida”gi nizomi.

3. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2709-sonli “Tijorat banklarining likvidliligini boshqarishga qo‘yiladigan talablar to‘g‘risida”gi nizomi.

4. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: A Global Regulatory Framework for More Resilient Banks and Banking Systems. Basel, 2010.

5. Berdiyarov B.T. O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklarining likvidliligi va to‘lov qobiliyatini ta’minlash masalalari. DSc avtoreferati. Toshkent, 2020.

6. Gadoev S.J. Tijorat banklarida likvidlilik riskini boshqarishni takomillashtirish. PhD avtoreferati. Toshkent, 2020.

7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki va O‘zmilliybank rasmiy ma’lumotlari // www.cbu.uz; www.nbu.uz.